

La Catalunya carolíngia i la natura pública del gran domini segons els documents judicials dels segles IX i X

Josep Maria Salrach*
Institut d'Estudis Catalans

Rebut 26 març 2019 · Acceptat 15 maig 2019

RESUM

Amb l'edició, a *Catalunya carolíngia*, de tots els documents catalans anteriors a l'any mil, la investigació d'aquest període avançarà en molts fronts. L'article ho mostra mitjançant l'estudi dels documents judicials, que permeten conèixer els grups socials i els seus conflictes i observar com els governants, a través de les viles i del control dels béns i drets públics que hi exercien, organitzaven el govern, capturaven l'excedent i creaven el gran domini antecedent de la senyoria.

PARAULES CLAU: vila, béns i drets públics, *servitium*, fisc, alou, domini, aprisió

LA CATALUNYA CAROLÍNGIA. BALANÇ I PERSPECTIVES

La gran obra d'edició de tots els documents referents a Catalunya anteriors a l'any mil que l'Institut d'Estudis Catalans, a proposta de la Secció Històrico-Arqueològica, el 9 d'abril de 1920 va prendre l'acord de recollir i publicar, ja es pot donar per enllestida. Ramon d'Abadal, a qui se n'encarregà l'execució, va editar el volum II, que, a causa de diverses vicissituds entre les quals la pèrdua de l'obra a la impremta durant la guerra de 1936-1939, es va endarrerir i per això porta com a data d'edició els anys 1926-1950. Aquest volum conté els preceptes dels sobirans carolíngis donats a favor de catedrals, monestirs i particulars dels comtats catalans.¹ Abadal també va enllestir tot sol el volum III, dedicat als comtats de Pallars i Ribagorça, en dos toms, el primer dels quals és un extens estudi introductori sobre les fonts narratives i diplomàtiques i la història social, econòmica, política i religiosa.² Aquest volum es va editar aviat, l'any 1955. Després, Ramon d'Abadal, mentre escrivia llibres i articles sobre l'alta edat mitjana, va continuar recollint documents per a la *Catalunya carolíngia* i els va anar preparant per a l'edició, segons el pla general que ell mateix havia previst.

Mort Ramon d'Abadal el 17 de gener del 1970, l'Institut d'Estudis Catalans encarregà a una comissió formada per Miquel Coll i Alentorn, Josep Maria Font i Rius i Ansari M. Mundó la tasca d'organitzar la continuïtat de

l'obra, contactar amb els col·laboradors previstos per Abadal, buscar-ne de nous i modificar el pla en allò que calgués. Es va decidir, per exemple, alleugerir la part dedicada a estudi introductori de cada comtat. Abadal no va poder escriure com hauria volgut el volum I de la col·lecció, dedicat a exposar l'evolució general dels comtats en els segles IX i X, però hi treballà, amb l'ajut de Jaume Sobrequès. L'any 1986 va veure la llum la primera part d'aquest volum estructurat en cinc capítols, que són fruit de la revisió i adaptació de cinc treballs publicats anteriorment per Abadal, que cobreixen des de l'ocupació musulmana fins a la mort de Lluís el Piadós, el 840.³

Gairebé aturada durant anys, la *Catalunya carolíngia* va reprendre als anys noranta, sota la direcció d'Ansari M. Mundó i Josep Maria Font i Rius, que van tenir la responsabilitat de tutelar la feina dels curadors dels volums IV, V, VI i VII, i gràcies a l'empenta fonamental de Ramon Ordeig, que va tenir cura de l'edició dels documents vigatans i manresans.⁴ A poca distància de temps, amb la col·laboració de Ramon Ordeig, un grup de tres medievalsistes, el mestre Santiago Sobrequès i els aleshores joves historiadors Sebastià Riera i Manuel Rovira, s'ocupaven de l'edició dels documents de les terres gironines,⁵ mentre l'historiador rossellonès Pere Ponsich curava, també amb la col·laboració de d'Ordeig, l'edició dels documents de les terres del Rosselló.⁶ Quant a l'edició de documents, la col·lecció s'acaba amb el volum VII, que aplega els documents del comtat de Barcelona,⁷ i el VIII, on hi ha els documents del comtat d'Urgell, Cerdanya i Berga,⁸ ambdós també publicats. El VII ho ha estat a cura d'Ignasi J. Baiges i Pere Puig, i el VIII a cura de Ramon Ordeig.

* Adreça de contacte: Josep Maria Salrach. Institut d'Estudis Catalans (IEC), Secció Històrico-Arqueològica. Carme 47. 08001 Barcelona, Catalunya, EU. Tel. +34 932701628. E-mail: sha@iec.cat

Gaspar Feliu i Josep M. Salrach, a qui Anscari M. Mundó (mort el 2013) i Josep Maria Font i Rius (mort el 2018) van demanar de col·laborar en la direcció del volum VII, els van succeir. En aquests moments (novembre del 2021) resta per escriure la segona meitat del volum I, dedicat a la història del període 840-1000, que possiblement també s'acabarà, almenys de redactar, el 2022 o 2023. Amb això s'haurà acabat la col·lecció tal com la va projectar Ramon d'Abadal. S'ha previst, però, afegir-hi un volum IX, en el qual ja es treballa i que sortirà el 2022 o 2023. En aquest volum hi haurà un índex cronològic general dels documents de la col·lecció, les inscripcions epigràfiques del període i els documents que han aparegut amb posterioritat a l'edició dels documents dels comtats corresponents.

Llevat del volum II, dedicat, com s'ha dit, als preceptes carolingis per a Catalunya, tots o quasi tots de concessió i confirmació de propietats, i molts també de concessió d'exempcions i immunitats, la resta dels volums, dedicats als comtats, contenen una documentació molt heterogènia, però bàsicament patrimonial, quasi tota procedent d'arxius eclesiàstics, amb l'excepció d'alguns d'arxius senyorials entre els quals el comtal, després reial, de Barcelona. En la documentació predominen les vendes entre particulars, seguides de donacions de particulars a institucions eclesiàstiques i de permutes, empenyoraments i contractes agraris. Hi ha també vendes, donacions i permutes de castells, béns i drets fiscals o béns tinguts per dret fiscal o de la potestat, i de vinyes tingudes per *complantatio*, és a dir, per la donació condicionada de terres per a la plantació de vinyes, que s'expressa amb la fórmula «ad complantandum vinea», i cartes precàries o establiments per a la creació d'explotacions agràries. S'observa també que els empenyoraments, normalment de terres, eren la forma d'obtenció de crèdit més pròpia d'aquesta època.

Després dels documents relatius a transaccions de terres i altres béns arrels, l'altre bloc en ordre d'importància en els volums de la *Catalunya carolíngia* són les escriptures de caràcter judicial. Hi ha, en primer lloc, les vendes i donacions de béns obtinguts de l'execució de penyores per via judicial arran de préstecs no retornats. Però els documents més representatius de l'Administració de Justícia són les actes de judicis, notícies de plets o equivalents, de les quals n'hi ha un bon nombre. Les definicions, evacuacions o renunciacions, que corresponen al que avui en diríem execució de les sentències, són també molt presents. En relació directa amb l'Administració de Justícia es troben també donacions per esmena de faltes o delictes, començant per la *traditio* de les persones culpables d'homicidi i continuant per les simples composicions per furts i danys. La resolució de conflictes mitjançant acords negociats, amb l'ajut de mediadors o sense, o amb el recurs a l'arbitratge, també és present en la col·lecció. Una de les tipologies documentals més curioses, i molt present en l'obra, són les actes de sessions judicials dedicades a la *reparatio* d'escriptures perdudes, que es feia mitjançant declaracions de testimonis.

Entre els documents d'aquests volums no hi podien faltar els testaments, que anaven seguits de les adveracions. Les adveracions testamentàries constitueixen un tipus de document propi de la tradició legal visigoda paradoxalment desconegut a la resta del nord peninsular. Es tracta de les actes d'autèntiques sessions judicials en les quals els testimonis presents en el dictat de darreres voluntats declaren sota jurament sobre la veracitat del testament. Aquest judici, com l'anomenen els documents, era l'acte pel qual es feia públic el testament i es formalitzava el mandat judicial als marmessors per executar les disposicions testamentàries. Les adveracions són una petita mostra de l'excepcionalitat de la documentació catalana dels segles IX i X. Com es pot veure, es tracta d'una documentació rica i variada i, a pesar de les pèrdues, excepcionalment abundant en comparació amb altres zones de l'Europa occidental.

Fins al present són molts els historiadors que han investigat sobre la història de Catalunya d'abans de l'any mil, i que, de fet, coneixen força bé la documentació recollida a la *Catalunya carolíngia*. Historiadors catalans com Ramon d'Abadal, Cebrià Baraut, Anscari M. Mundó, Gaspar Feliu, Ramon Ordeig, Jesús Alturo i Ramon Martí, i no catalans, hispanistes, com Pierre Bonnassie, Michel Zimmermann i Jonathan Jarrett, han dedicat molts esforços a estudiar aquestes escriptures, úniques al món pel nombre i la qualitat de la informació que contenen. Però tots aquests historiadors, i molts d'altres, han hagut de buscar els documents de la seva recerca en molts arxius, i en cartularis, diplomataris i col·leccions documentals diverses i disperses, antigues i modernes, amb lògiques dificultats de localització i consulta. A partir d'ara, la dificultat s'ha acabat perquè tots els investigadors d'arreu del món disposen, en una sola edició, rigorosa i tan completa com avui és possible, feta per historiadors i paleògrafs acreditats, de tota la documentació catalana i per a Catalunya dels segles IX i X. No tenim cap dubte que l'estudi en profunditat dels milers de documents d'aquesta col·lecció permetrà revisar coneixements, matisar i corregir dades i interpretacions, obrir nous fronts de recerca, tornar sobre temàtiques i qüestions que es consideraven esgotades o sense perspectives d'avanç, i qui sap si fins i tot es podrà construir un nou paradigma interpretatiu sobre la societat catalana de mil anys enrere, la seva estructura, el seu funcionament i la seva dinàmica.

No fa gaires anys, quan els volums VII i VIII de la *Catalunya carolíngia* s'estaven preparant per a l'edició, vam poder treballar ja amb la totalitat dels documents de la col·lecció i preparar un primer estudi global sobre la pràctica de l'Administració de Justícia a Catalunya abans de l'any mil.⁹ Ens va fascinar aleshores la casuística dels judicis i la panoràmica social que els documents de justícia i resolució de conflictes oferien. Per això, aquest estudi de la justícia està farcit d'estudis de cas: de resums i anàlisis de processos. Ara, en les ratlles que segueixen, també intentarem mostrar la riquesa de la documentació de la Catalunya

carolíngia. Ho farem apropant-nos-hi des d'una perspectiva no gaire estudiada: la naturalesa pública del gran domini.

LA NATURALESA PÚBLICA DEL GRAN DOMINI

Els dominis de l'alta edat mitjana, com la senyoria que en derivà, tenien una doble naturalesa: patrimonial i pública. Emprem el concepte patrimonial per referir-nos als béns i drets posseïts com a propietat, que són transmissibles per herència en les famílies i per successió en el càrrec, en el cas de l'Església. Aquests béns i drets els exclourem de l'estudi. Per naturalesa pública del domini entenem la condició que el domini tenia per l'origen d'una part dels seus béns i drets en un acte jurídic de la potestat. A aquests béns i drets, que semblen determinants en l'origen del gran domini a Catalunya, dedicarem el present estudi. Ho farem amb la informació que proporcionen els documents de caràcter judicial de la *Catalunya carolíngia*.

L'adjectiu «públic» de què farem ús en aquest treball procedeix directament de la documentació, en la qual s'empra per a qualificar la persona o agent que, per delegació de la potestat, exerceix funcions i poders sobre el conjunt de la població: l'expressió *iudex publicus* hi és omnipresent, però també hi és present el *reipublicae exactor*, per exemple. L'adjectiu «públic» serveix en la documentació dels segles IX i X per a qualificar també la naturalesa de la funció o acció exercida per aquestes persones dotades d'autoritat, com, per exemple, la *investigatio publica* que poden fer els jutges. Farem ús també d'expressions com «béns i drets públics» i «béns i drets fiscals», indistintament, per a referir-nos a les terres del fisc (*fiscum* o *fisci*, en els documents) i als impostos o tributs públics deguts a la *potestas regia* i als seus agents o beneficiaris. A la Catalunya carolíngia, béns i drets públics o fiscals constituïen la base material de sosteniment de l'autoritat comtal i també, com veurem, episcopal. És ben conegut que a la Catalunya del segle IX la *potestas regia* corresponia al monarca carolíngi que tenia el poder superior (*potestas* i *auctoritas*), mentre que les altres potestats, com la dels jutges (*potestas iudiciaria*), eren poders delegats. Ara bé, durant el segle X, quan el poder comtal esdevingué hereditari, la *potestas regia* passà, de fet, als comtes, de manera que en un judici de l'any 1018 el mandatari del comte d'Empúries va poder dir que «la potestat que aquí van tenir abans els reis [carolíngis] ara la té el comte».¹⁰

Per al nostre propòsit d'estudiar la natura pública del gran domini ens basarem en documentació de caire judicial perquè sembla la més adequada per a aquest objectiu. Dividirem l'estudi en tres parts. En la primera, ens fixarem en la terra d'origen públic o fiscal component del gran domini i en els conflictes que específicament hi estaven associats; en la segona, en els homes protagonistes dels conflictes, i en la tercera, en els profits que d'aquesta terra i dels homes que hi vivien i hi treballaven el *dominus* podia obtenir. Per a cobrir els objectius de la primera i la

segona part, ens limitarem a estudiar i treure conclusions d'un reduït grup d'escriptures judicials relatives al domini episcopal de Girona, d'altra banda ben conegudes.¹¹ Per al propòsit de la tercera part, que és el de conèixer les imposicions públiques degudes per la pagesia als *domini* que hi tinguessin dret, ens servirem de documents de judicis diversos en què aquestes imposicions són ben presents.

La terra

Fa de mal valorar el que va poder representar la invasió musulmana i el domini islàmic a la Península, però és difícil sostreure's a la idea d'un abans i un després. La gran propietat de l'aristocràcia i de l'Església existent en època visigoda va sobreviure a la invasió musulmana sense canvis? Va continuar i sobreviure sense canvis a la conquesta carolíngia? I, doncs, la implantació del domini islàmic, primer, i del carolíngi, després, no l'afectaren? Respectaren els conqueridors, uns i altres, els drets de propietat preexistents o s'autoconsideraren el principi de tot dret?

La nostra hipòtesi és que si una part de la propietat aristocràtica de principis del segle VIII va sobreviure, ho va fer amb canvis importants, i que el gruix de la gran propietat, la que aflora en els documents dels segles IX i X, es configura llavors, arran de la nova situació política creada amb la conquesta, primer, i el domini, després, dels carolíngis i dels comtes catalans. Els conflictes per la terra que tot seguit examinarem s'entenen millor des d'aquesta perspectiva de canvi i, en un cert sentit, en són una prova.

En època carolíngia, el domini de la seu de Girona estava format per una quarantena de viles i vilars, que eren espais nutrics de comunitats pageses i demarcacions fiscals. Com a espais nutrics podien tenir orígens ancestrals, però com a demarcacions fiscals devien ser d'època carolíngia. Aquest conjunt de viles i vilars, amb la riquesa que el *dominus* n'extreia, juntament amb altres ingressos d'altres llocs, estava destinat a garantir l'exercici de la funció episcopal a Girona, amb el compliment de les tasques religioses i civils assignades al bisbe i als seus col·laboradors. Encara que en aquest domini hi haguessin propietats anteriors, cosa que no sabem, els orígens com a domini corresponen, de fet, a la restauració, si no creació, de Carlemany, i a les ratificacions i ampliacions de Lluís el Piadós i els monarques carolíngis posteriors. L'origen el deduïm d'una declaració testifical feta l'any 817, a l'altar de Sant Andreu de Borrassà, en el territori de Besalú, quan vuit testimonis declaren davant d'uns *missi* imperials, els bisbes Nifridi de Narbona i Cristià de Nimes, i de set jutges sobre un reconeixement de termes fet anys abans,¹² segurament entre l'any 785 i el 800. L'altre Ragonfred, un comte palatí, i dos jutges dominicals, en nom de Carlemany, anaren a la vila de Bàscara, a l'Alt Empordà, i allí, amb l'ajut de no menys de set testimonis, coneixedors del terreny, van recórrer els límits d'aquesta vila identificant els senyals de terme («archas et fixorias et vindedates»), i fet això, amb el corresponent jurament testifical, van procedir a invertir el bisbe amb la vila.¹³ Suposem que el mateix ritual de creació, reconeixement i confirmació de ter-

mes i d'investidura es repetí a totes les viles de les terres de Besalú i Empúries que van configurar a partir d'aquest moment fundacional el domini episcopal de Girona. La nostra hipòtesi és que, amb el seu recorregut pels límits, Ragonfred i els jutges dominicals creaven les viles en tant que demarcacions fiscals.

Què és, però, el que donava el monarca carolingi amb aquest acte d'investidura? La resposta no pot ser altra que els béns i drets fiscals de les viles, juntament amb la potestat pública en cadascuna. Així, els bisbes de Girona, beneficiaris de la donació que reis posteriors van ratificar amb preceptes de confirmació de propietats i concessió d'immunitat,¹⁴ van passar a ser els governants dels homes del seu domini, als quals jutjaven i exigien les càrregues o imposicions públiques, i, a més, en els *fisci* o terres fiscals, no privades, imposicions o rendes específiques satisfetes pels pagesos que les cultivaven.

Com es podria esperar de qualsevol senyor en el seu domini, els bisbes no solament es van preocupar de preservar-ne la integritat, sinó d'ampliar-lo i treure'n el màxim rendiment possible. Per fer-ho es van servir dels poders judicials de què havien estat investits. És per això que veiem els bisbes presidint judicis en qüestions relatives a les viles del seu domini els anys 841, 881, 888, 892, 893, 900, 903 i 921.¹⁵ Quan les causes concerneixen sens dubte homes i terres del domini, es dirimeixen davant del bisbe i els jutges del seu tribunal. Però quan del que es tracta és de decidir si determinades terres són dins o fora del domini, és a dir, dels termes de les viles episcopals, i els implicats no són homes del bisbe, o no ho són únicament, la composició del tribunal és més complexa: amb el bisbe a la presidència, hi ha comtes i vescomtes que semblen incorporar-se al judici amb els seus propis jutges, i en el grup dels homes bons també hi són presents vassalls comtals al costat de clergues i altres homes del bisbe.

En tots o quasi tots els judicis que aquí examinarem, la qüestió essencial a debat va ser la propietat de la terra. Els mandatariis dels bisbes, quan els calgué demostrar el dret dels seus senyors, van invocar i mostrar els preceptes carolingis atorgats a la seu, que eren un títol jurídic superior prevalent. Els particulars acusats de posseir indegudament una terra, una vinya o una explotació van intentar a vegades defensar que n'eren propietaris perquè havien comprat aquests béns. Els jutges, en aquests casos, van examinar les escriptures de compra dels acusats i van reclamar la presència dels autors o testimonis de les vendes sense aconseguir-ho. Van sentenciar llavors que les escriptures no tenien validesa i havien de ser destruïdes, i els perdedors van ser obligats a signar la renúncia als seus suposats drets.¹⁶

En altres judicis, la qüestió va ser més complexa perquè, davant l'acusació del mandatari episcopal d'apropiació indeguda, els acusats van argumentar que les terres eren fora dels termes de les viles episcopals, de tal manera que no podien ser del bisbe, argument que va obligar els jutges, en aquests casos, a fer una investigació sobre els termes de les viles i escatir si determinats vilars o explota-

cions n'eren dins o fora.¹⁷ Això es va fer, generalment, prenent declaració a testimonis sobre els límits de les viles, a vegades amb investigacions oculars sobre el terreny, identificant els senyals de terme. És justament en aquests judicis on trobem la presència de comtes i vescomtes i possiblement de jutges dels seus tribunals al costat del bisbe i dels seus jutges. I és que la qüestió no era menor. Pertanyien, per exemple, els vilars d'Abderama i Terradelles de judicis dels anys 841 i 842 a Bàscara i, per tant, al domini episcopal, o no hi pertanyien?¹⁸ Els preceptes per a la seu de Girona de Lluís el Piadós, del 834, i de Carles el Calb, del 844, confirmen que la pregunta és pertinent.¹⁹ Quan Lluís el Piadós descriu el domini episcopal en el seu precepte es limita a dir que la seu té la vila de Bàscara amb els seus vilars i, en el seus termes, el vilar d'Espolla i un altre. El precepte no ho diu, però el bisbe considerava que els vilars de Terradelles i Abderama eren part de Bàscara i, per tant, seus. Els qui hi vivien o alguns dels qui hi tenien terres i el comte d'Empúries, que en devia voler els drets públics, ho negaven. La disputa potser va ser un dels motius que va inclinar el bisbe a anar a l'encontre de Carles el Calb i demanar-li un nou precepte, el del 844, que ja situa Abderama i Terradelles explícitament dins de Bàscara.

Al nostre entendre, tota aquesta casuística té l'origen en la situació en què es trobaven les viles quan els enviats de Carlemany en van fer investidura a favor de la seu. Com que la zona havia estat front de guerra en diferents moments del segle VIII, i zona de pas d'exèrcits expedicionaris, és lògic que al segle IX estigués parcialment deshabitada i amb moltes terres verges que, pel fet de ser-ho, eren de dret terres públiques o fiscals.²⁰ L'objectiu dels bisbes hauria de ser, doncs, establir-hi pagesos que les eixarressin i esdevinguessin tinentes seus, pagadors de rendes i impostos. Des de bon principi, però, els bisbes van topar amb gent originària d'aquestes viles o dels seus voltants o que s'hi van establir. Amb quasi tota seguretat eren apriadors que havien tret o treien la terra de l'erm i l'havien portat o la portaven a conreu, o havien plantat vinyes on no n'hi havia, amb l'esperança d'esdevenir-ne propietaris, cosa que així seria si aconseguien retenir la terra durant trenta anys. Com a titulars de tota la terra pública de les viles, erms inclosos, els bisbes eren els únics que hi podien autoritzar legalment les apriacions. Per això, i per tal d'evitar que apriacions clandestines es consolidessin com a propietats particulars, els bisbes van desplegar la seva maquinària judicial.

Les terres en conreu originàriament es trobaven, de ben segur, a les proximitats de les zones on es concentrava el poblament, a l'interior de les viles, mentre que els erms estaven més allunyats, cap als límits de les viles. Allí naixien les noves explotacions, els vilars, que possiblement desbordaven els límits i penetraven en terres de les viles veïnes, que formaven part del domini públic comtal, i també a l'inrevés, apriacions que començaven en els límits de les viles veïnes entraven en terres de la seu. Això explica que en un cert nombre de conflictes, com s'ha dit abans, hi hagi al tribunal, juntament amb el bisbe i els seus

jutges i vassalls, comtes i vescomtes, possiblement jutges comtals i vassalls dels comtes. Amb la seva presència i la dels seus jutges i vassalls en aquests judicis, els comtes s'asseguraven que els límits de les viles es fixessin respectant els seus drets, i potser també protegien apriadoros als quals haurien autoritzat a fer apriacions a la zona i dels quals obtenien o podien obtenir imposicions i serveis. En aquest sentit, és il·lustratiu un judici del 881 en què s'havia de dilucidar si una apriació era dins d'Ullà, vila episcopal, o dins de Bitinga, a Belcaire d'Empordà, que era vila de domini públic, comtal.²¹ I el mateix passava amb un judici del 888 sobre la localització d'una terra, a Ullà o a Torroella.²² En ambdós judicis, el tribunal va ser presidit pel bisbe de Girona i els comtes d'Empúries.

Què n'esperaven d'aquests processos els bisbes? Sobretot, evitar la creació de propietats privades a l'interior de les viles, i de passada fixar-ne els termes en un sentit, si podia ser, favorable. Desposseir un apriador no autoritzat, quan la terra estava en conreu, per posar en el seu lloc un tinent que, a més de satisfer imposicions públiques, pagués segurament rendes dominicals, era un bon negoci. Però ho podia ser també mantenir l'apriador a l'apriació si acceptava reconèixer el bisbe com a propietari i a si mateix com a tinent disposat a satisfer imposicions i rendes. Segurament, aquesta era la forma de resolució que es buscava en els judicis.

Els homes

Apriar no era fàcil. Requeria una acumulació prèvia de reserves que no devia estar a l'abast de tots els pagesos. És possible que una part dels qui disputen amb el bisbe ho siguin, de pagesos, però d'altres certament no ho són. Pot ser que ho siguin les dinou persones que van ser portades a judici l'any 921. Havien edificat cases i plantat vinyes en termes de Vilademuls, deien, i no de Bàscara, com afirmava el mandatari del bisbe. Tot era dins el comtat de Besalú, però Bàscara era vila episcopal i Vilademuls, comtal, i per això el comte de Besalú presidia el judici al costat del bisbe i al tribunal hi havia set jutges, un nombre excepcionalment elevat. Tretze testimonis presentats pel mandatari del bisbe van declarar que abans de plantar les vinyes la terra era del bisbe i era dins dels termes de Bàscara, tal com consta en els preceptes reials. Després van precisar amb detall els termes de la vila, van afegir que les vinyes van ser plantades de manera illegal contra la voluntat dels bisbes i van concloure que la vila de Bàscara amb els seus vilars i termes era del bisbe i, per tant, havia d'estar sotmesa al règim d'explotació acostumat en el domini episcopal: «ad regendum more episcopali».²³ Després d'aquesta declaració testifical, les dinou persones encausades van haver de cedir i reconèixer que van edificar les cases i les corts i van plantar les vinyes prop dels límits de la vila, però dins de Bàscara i no de Vilademuls, cosa que implicava, i així ho reconeixen, la renúncia als seus drets i el reconeixement del dret del bisbe a regir aquella terra segons costum.²⁴

Altres oponents dels bisbes en els judicis tenen uns perfils que no semblen encaixar bé en la categoria de simples

pagesos. Aquest era el cas d'un tal Pipí, àlies Abderama, d'un judici de cap al 842, que devia apriar i fundar una explotació que porta el seu nom («villare Abderama infra terminos de Baschera») i que no va anar a judici sol, sinó acompanyat del mandatari del comte d'Empúries.²⁵ També en aquest cas era fonamental dilucidar si Abderama, el vilar suposadament creat per Pipí, era dins o fora de Bàscara i, per tant, si estava sota la potestat del bisbe o del comte. Ens hi hem referit més amunt. Pipí va perdre el judici i així es va confirmar que Abderama pertanyia a Bàscara.

També era un home important en l'àmbit local un tal Revell, acusat d'apropiar-se illegalment (*invasio*) de terres i altres béns del mateix vilar d'Abderama i d'altres vilars de Bàscara en judicis dels anys 892 i 893.²⁶ Revell es defensa amb l'argument d'haver-ne rebut unes en benefici del bisbe, és a dir, sense contraprestacions rendals, i d'haver-ne comprat d'altres, que podrien ser —hipòtesi— apriacions ilegals, però perd els judicis perquè el mandatari del bisbe nega el benefici, i Revell no pot presentar els venedors i testimonis de les vendes.

En un dels judicis, Revell explica que l'explotació que el mandatari li disputa, formada per cases, corts, horts, camps, vinyes, llinars i un molí, la hi va vendre un net de Pipí, el del judici de cinquanta anys enrere, notícia que sembla indicar que els perdedors en els judicis no eren necessàriament expulsats de la terra, sinó que hi restaven en determinades condicions, que potser després no complien, com podria ser el cas. L'argument del benefici i el recurs a escriptures falses emprats per Revell no sembla que es corresponguin amb la imatge d'un simple pagès, i no ho deu ser si tenim present que al judici que ens acabem de referir hi van assistir onze vassalls del comte d'Empúries.²⁷ De fet, aquest Revell, en un plet ulterior, el 893, va admetre que va tallar illegalment disset figueres de terres del bisbe al vilar d'Abderama, cosa que podria ser perfectament un acte de venjança d'un vassall que se sent maltractat. Si ho admetem, també podríem admetre que senyor i vassall es van reconciliar després, i que el Revell perdedor davant del bisbe en els judicis de Bàscara del 892-893 va ser el mateix Revell que figura al servei del mateix bisbe com a saig i mandatari en judicis d'Ullà del 900 i el 903.²⁸

Els conflictes del prelat de Girona en el seu domini semblen locals, però no ho són. En alguns casos involucren els comtes i els seus vassalls, i d'alguna manera, ni que sigui indirecta, arriben a la cort, com hem vist en el cas de les disputes pels vilars d'Abderama i Terradelles. Tenen relació fins i tot amb els grans conflictes dels anys trenta i quaranta als comtats catalans. A principis dels anys trenta, «homes malèvols» van pertorbar propietats del domini episcopal, segons recorda Lluís el Piadós en el precepte del 834. I el poderós Bernat de Septimània, durant el seu govern en terres gironines (834-844), actuà d'una manera despòtica i arbitrària contra els béns i drets de nobles i prelats fidels al rei. Al bisbe de Girona li va prendre la vila del Far d'Empordà, com recorda Carles el

Calb en el seu precepte del 844,²⁹ i a més, segurament, el terç del teloni i del pasquer de les terres de Girona i Besalú, cosa que també va fer el comte d'Empúries a les seves terres, com veurem tot seguit.

El teloni, un impost que gravava el tràfic mercantil, i el pasquer o *pasquarium*, un impost sobre la riquesa ramadera, van formar part íntegrament de la dotació o benefici dels comtes en els seus comtats³⁰ fins a l'any 834, quan Guimerà va ser fet bisbe de Girona i Lluís el Piadós li va donar el terç del teloni i del pasquer de les terres de Girona, Empúries, Peralada i Besalú. Llavors, el comte Bernat, que governava en nom del rei els comtats de Girona i Besalú, i el comte Sunyer, que governava els d'Empúries i Peralada, van haver d'acceptar aquesta disposició i fer investidura del terç del teloni i del pasquer dels seus comtats a favor del bisbe.

Feta la investidura, suposem que a contracor, Bernat i Sunyer degueren aprofitar les guerres de finals del regnat de Lluís el Piadós i la mort del monarca el 840 per a revertir aquest terç a favor seu. La situació, però, es devia començar a girar aviat a favor del bisbe, com semblen indicar els judicis de Bàscara, i el retorn del terç del teloni i del pasquer d'Empúries-Peralada que va fer, també en judici, el comte Alaric d'Empúries el 842.³¹ El redreçament dels drets temporals del bisbe devia culminar el 844 amb el precepte abans citat de Carles el Calb, coincidint amb la captura i l'execució de Bernat de Septimània a Tolosa, per traïdor.

La querella presentada poc després, l'any 850, per un tal Lleó contra el bisbe, aleshores Gotmar, deu ser una derivació d'aquests conflictes entre el prelat gironí i els comtes, sobretot Bernat, la seva família i els seus fidels. Lleó es querella contra el bisbe per haver-li pres, diu, una explotació de Fonteta (cases, corts, terres i vinyes) que el seu pare havia adquirit per apriació, com altres *hispani*. El querellant fonamenta, doncs, el seu dret en una rompada d'erms esdevinguda bastants anys enrere amb permís del rei o del seu representant, el comte, mentre que els drets del bisbe procedeixen de la donació de la vila per Carles el Calb sis anys abans.³² Convençut del seu dret, Lleó va reclamar davant del rei, que va respondre que, si això era així, el bisbe li tornés l'apriació. I mentre el bisbe escoltava la lectura de la carta del monarca, Lleó reiterava l'acusació. Llavors, els jutges van demanar al mandatari del bisbe una resposta, i aquest digué que la possessió episcopal partia d'un reconeixement judicial (*professio*) anterior de Lleó mateix en el qual admetia que l'apriació no l'havia fet el seu pare, sinó una altra persona, i que allò que el seu pare tenia a Fonteta era per benefici del comte Guillem, llavors difunt.³³ Mentre el mandatari del bisbe presentava als jutges la *professio* de Lleó, aquest encara argumentava que l'havia fet forçadament, però, com que no ho podia provar, finalment va haver de reconèixer que els béns en litigi eren del bisbe per precepte reial.³⁴

Lleó pertanyia, s'ha de subratllar, al grup privilegiat dels *hispani*, fet que li va permetre apel·lar al monarca i anar a judici per denunciar el bisbe. Que, en realitat, la

seva família no tingués la terra per apriació, com ell es veu obligat a reconèixer, sinó per benefici comtal, corrobora la idea que es tracta d'una persona important. I que fos un fidel del comte Guillem, executat per traïdor segurament poc abans del judici, com ho havia estat el seu pare Bernat de Septimània uns anys abans, encaixa amb el que sabem d'aquest comte que va usurpar béns i drets dels bisbes de Girona, grans servidors de la monarquia. Aquesta fidelitat a comtes traïdors pagada amb el benefici podria explicar que Lleó intentés conservar el benefici apellant a la condició d'hispanà i no a la de beneficiari del comte traïdor i difunt. De tota manera, la lectura seguida dels preceptes carolingis ajuda a comprendre encara millor el que va passar a Fonteta. Aquesta vila va ser presa pel rei al seu enemic, el traïdor Bernat de Septimània, i donada a la seu l'any 844. Fins llavors havia estat, com tantes altres, una vila subjecta a l'autoritat comtal. Els béns i drets públics de Fonteta, s'ha de suposar, havien estat administrats en profit propi per Bernat de Septimània, pel seu fill Guillem i per algun dels seus fidels, potser Lleó mateix. Si Lleó, o el seu pare, era un hispanà establert a Fonteta de temps enrere o en temps de Bernat de Septimània, de qui hagués rebut terres en benefici, el pas de Fonteta del fisc comtal a l'episcopal, amb l'actuació dels agents del bisbe prenent possessió del lloc a favor de la nova propietat (*invasio*, diu Lleó) i, per tant, revocant els beneficis concedits pel senyor anterior, per força havia de generar conflicte. El nou senyor volia disposar de la vila per a ell o per als seus propis vassalls. El problema per a Lleó devia ser que, morts els seus senyors i valedors, no disposava de títols jurídics que l'empressin, i que pertanyia a una facció política perdora.

En defensa de la integritat territorial del seu domini, del control sobre els homes que hi vivien i del dret a explotar la terra i el treball segons els convingués, els bisbes van pledejar amb gent de diferent condició social, des de simples pagesos fins a petits senyors. Lleó era un d'aquests. El seu poder li venia de la condició política: era un hispanà, una minoria política privilegiada a la qual la monarquia havia orientat cap al servei militar especialitzat a les ordres dels comtes, del qual derivaven beneficis territorials. No era l'únic a l'àrea del domini episcopal. L'any 881 va ser cridat a judici un home de nom Andreu. Presidien el tribunal el bisbe Teuter de Girona i els comtes Delà i Sunyer d'Empúries, acompanyats del vescomte Petroni, i el formaven vuit jutges, uns d'episcopals i uns altres de comtals, segurament. El mandatari del bisbe acusà Andreu, un particular, de tenir a Ullà una explotació agrària que era del bisbe per precepte reial i que ell usurpava argumentant que era una apriació feta per ell dins dels termes d'una vila dita Bitinga (Belcaire d'Empordà). Interrogat pels jutges, Andreu va respondre que tenia la propietat legalment per apriació i precepte reial dins dels límits de la vila Bitinga, com altres hispanos. Precepte contra precepte: el tribunal no va tenir més remei que admetre la validesa dels títols possessoris dels dos litigants, i disposar un repartiment de la propietat que tingués en compte la partió

entre viles. Per això els jutges van pujar al Montgrí, lloc del termenal, van mesurar les terres, les van dividir segons la llei dels gots, van ordenar clavar-hi pedres de fita i van assignar una meitat de l'explotació a cadascú: al bisbe la part corresponent a Ullà i a Andreu la de Bitinga.³⁵

El bisbe era el senyor del seu domini, és cert, però, com es veu, la seva senyoria tenia uns límits que la política fixava a través de la justícia, uns límits que el cerimonial romanogot de reconeixement de termes dibuixava sobre el terreny. És clar que no tots els aprisiadors o no tots els hispans aprisiadors eren prou poderosos o disposaven de prou raons per enfrontar-se amb un cert èxit amb el bisbe. És el que li deu passar a un tal Adiscle, promotor d'un judici, l'any 888. També presideixen el tribunal el bisbe Teuter i els comtes Delà i Sunyer, acompanyats del vescomte Petroni i vuit jutges. Adiscle acusa el bisbe d'usurpar una terra de la seva propietat dins del terme de Torroella. El mandatari del bisbe respon que la terra és dins del terme d'Ullà i que és del bisbe, d'acord amb la llei, per llarga possessió, declaracions testificals i preceptes reials, i presenta els documents. A continuació, els jutges pregunten a Adiscle si pot provar l'acusació, i finalment respon que no pot i accepta que la terra es troba dins del terme d'Ullà i que és del bisbe.³⁶ Una acusació com aquesta, que va de baix a dalt en l'escala social, no sembla, però, que la pugui fer un simple pagès.

Per concloure: homes com Pipí, Revell, Lleó, Andreu i Adiscle no són simples pagesos. Són representants d'un grup intermedi, de perfils encara imprecisos, entre la simple pagesia i l'aristocràcia (la dels comtes, bisbes, vescomtes i veguers) que podríem definir com el grup dels hisendats i petits senyors locals, que tenien càrrecs (mandataris, saigs, vassalls) i possiblement beneficis dels grans senyors, i a qui s'autoritzaven, si convenia, les aprisions. Aquests homes, que gestionaven interessos senyorials, tenien també els seus propis interessos, que podien no coincidir amb els dels seus senyors. Segurament volien apropiarse dels beneficis i fer-los transmissibles per herència. La conflictivitat, doncs, és fàcil d'entendre: per mantenir l'autoritat en el domini, el senyor necessitava no solament que els qui hi feien aprisions sense la seva autorització no se'n sortissin, sinó que els seus agents sobre el terreny dependessin de la seva persona i, si es feien econòmicament independents, no en dependrien. Aquests homes eren fonamentals en el sistema carolíngi de captació i distribució de l'excedent. Però la seva sort estava lligada a la dels seus senyors, i en el sistema carolíngi la sort dels poderosos depenia de la instància política: de la distribució de càrrecs i honors. En cada relleu al capdavant d'un càrrec públic, d'un comte al capdavant d'un comtat i d'un bisbe al capdavant d'una diòcesi, hi havia també un relleu de col·laboradors i agents. En accedir als càrrecs, comtes i bisbes assumien la gestió d'un conjunt de béns i drets públics: els dominis comtals i episcopals i les imposicions públiques de diòcesis i comtats. I en entrar en possessió dels càrrecs, comtes i bisbes empraven aquests béns i imposicions per premiar fidelitats i pagar serveis assignant beneficis i càr-

recs, fet que implicava remodelacions. I, és clar, això només es podia fer desposseint-ne uns per investir-ne uns altres, amb les resistències i els conflictes consegüents. El pas dels comtes de beneficiaris a propietaris, com dèiem abans, durant el segle X no és, doncs, casualitat, sinó un esglaó d'un procés més ampli, el procés de feudalització, que acabarà convertint-ho tot —càrrecs, beneficis i honors— en hereditari.

Com hem vist, a les viles del bisbe de Girona i al seu entorn, hi havia *hispani*, un grup privilegiat, assimilable per poder i funcions al dels hisendats i petits senyors locals que acabem de dibuixar. Grups d'*hispani* es van establir en aquestes viles i en altres terres properes després de la incorporació de Girona al domini carolíngi, cap a finals del segle VIII. Probablement venien de Septimània, on Carlemany els havia establert pocs anys abans, per fer en terres gironines la mateixa funció que feien a Septimània en col·laboració amb els comtes dels quals podien rebre beneficis: reforçar el poblament fent aprisions, organitzar l'administració local, crear xarxes locals de domini i control i assumir tasques de defensa. Per fer tot això, la monarquia els assignava, directament o per mediació dels comtes, terres ermes del fisc que ells aprisiaven, terres que la monarquia els podia després, si calia, donar en propietat. Els *hispani* tenien un estatut privilegiat que els eximia d'imposicions públiques, els vinculava directament al comte per al servei militar i els donava un marge important d'autonomia en matèria judicial, però per això mateix devien ser un grup no pas fàcil de controlar.

Les imposicions

Les persones, els béns que posseïen i la riquesa que produïen podien ser carregats amb obligacions econòmiques de diferent tipus, volum i intensitat, obligacions que podem convenir a denominar imposicions. A les viles dels segles IX i X, els pagesos satisfien aquestes obligacions o imposicions en benefici dels seus senyors, que les percebien per la doble naturalesa dels seus dominis. Així, per les terres patrimonials del domini que els pagesos, si feia al cas, posseïen i cultivaven, pagaven rendes dominicals, i per les terres fiscals o d'origen públic que els pagesos, si feia al cas, posseïen i cultivaven o simplement aprofitaven, pagaven imposicions de caràcter públic. També les persones que vivien a les viles, que per definició eren demarcacions fiscals, pagaven imposicions pel simple fet de residir-hi o d'existir i residir-hi. En les ratlles que segueixen ho justificarem, i intentarem precisar una mica més la naturalesa i el contingut de les càrregues públiques.

L'any 875, al Rosselló, s'enfronten en un judici el bisbe d'Elna, representat pel seu mandatari, i un fidel del comte. La causa era la potestat sobre els homes residents a Sant Feliu de la Roca d'Albera («homines commanentes») i la seva terra, que el fidel deia tenir de part del comte i per servir el rei («ad servitium regis exercendo») i que el mandatari del bisbe reclamava per llarga possessió. Els jutges van demanar proves a les parts: al fidel, que demostrés amb testimonis o escriptures que tenia el lloc per benefici

o aprisió del comte, de manera que els homes residents al lloc li haguessin de pagar el *regalem servitium* («homines loci illius commanentes servitium regis persolvi debeant»), i al mandatari, que aportés proves a favor dels drets del bisbe, si en tenia. El mandatari aconseguí acreditar amb documents els drets episcopals, i el fidel, no; per això, el fidel va haver d'admetre que Sant Feliu de la Roca d'Albera no era del comte, sinó del bisbe, i, per tant, que els residents no estaven obligats a pagar-li (*persolvi*) el *regalem servitium* o *servitium regis*.³⁷

Fixem-nos-hi: la qüestió central del plet era si els homes de Sant Feliu vivien en un lloc o una vila que era del domini episcopal d'Elna o si aquell lloc formava part del domini públic, en el sentit del conjunt de viles i llocs dependents del comte de Rosselló i dels seus fidels (agents i col·laboradors). Els homes d'aquestes viles o llocs dependents dels comtes estaven sotmesos a unes imposicions amb les quals es finançaven els serveis que els comtes i els seus fidels feien com a agents delegats de la potestat règia. Per això, per referir-se a aquestes imposicions, més que emprar un nom específic propi, se les identifica per la funció o utilitat que feien: retribuir el servei del rei; de fet, retribuir el fidel que el presta («regalem servitium o servitium regis»). Eren, com és fàcil d'imaginar, recursos per al manteniment dels poderosos, petits i grans, tots implicats en el govern, que era segurament la font de la major riquesa, la que mobilitzava més recursos. És clar, quan una vila amb els seus homes era sostreta al domini públic, comtal, per ser lliurada en propietat a un particular o a una institució religiosa, els seus habitants continuaven satisfent les mateixes imposicions, però, com que ja no servien per a finançar els serveis deguts al rei, se'n podrà seguir dient que eren un *servitium* o per satisfer un *servitium*, però no un *servitium regis*, perquè ja no ho era. Naturalment, quan durant el segle x el poder comtal va esdevenir hereditari, el *servitium regis* es va continuar cobrant a les viles del domini públic o comtal com el que era, el pagament pel servei del rei, perquè els comtes van substituir en tot els reis.

El cèlebre judici de Sant Joan de les Abadesses del 913 corrobora més que no pas desmenteix el que acabem de dir. En tenim la declaració judicial de reconeixement de drets feta pels pagesos de la vall de Sant Joan, en presència dels comtes germans Miró i Sunyer i de dos vescomtes, i davant de set jutges. A petició del mandatari de l'abadessa, i a instància dels jutges, prop de cinc-cents pagesos declaren que les viles i vilars on viuen pertanyen a l'abadessa i a la comunitat, i ho justifiquen per l'acció del comte Guifré el Pelós, que havia arribat a la vall quan estava deserta, l'aprisià amb el seus vilars (expressió que podria indicar que, en realitat, no estava del tot deserta), l'atermenà i en revestí la seva filla, l'abadessa Emma, en nom del rei («per vocem regis»), de manera que tots els homes que ella i les seves successores hi establissin paguessin tot el *servitium*. I tenint la potestat sobre la vall per l'autoritat indicada, diuen els pagesos, l'abadessa els va establir, a ells i als seus pares, que hi van aixecar els edificis i van portar la terra

erma a conreu. Afegeixen que tot ho van fer per benefici de l'abadessa, per això li paguen tot el *servitium*.³⁸

A continuació, el mateix dia i davant del mateix tribunal, se celebrà un altre judici. Aquesta vegada les parts oposades eren el poder comtal i l'abacial, formalment enfrontats per la percepció de les càrregues públiques. Davant del tribunal, Oliba, mandatari del comte Miró, que devia ostentar, més que Sunyer, els drets comtals al Ripollès, reclama a Híctor, mandatari de l'abadessa, el pagament del *servitium regis*, això és, diu, els serveis militars i altre servei reial («hostes vel alium regale servitium»), que els homes de la vall han de satisfer i no satisfan al seu senyor, el comte Miró. Interrogat pels jutges, Híctor respon que no han de pagar cap *regale servitium* al comte pels vilars. I ho justifica explicant el que ja sabem: que la vall era deserta quan hi arribà el comte Guifré, que en va fer investidura a Emma per manament del rei («per iussionem regis») i que ella hi establí pagesos que hi van construir i rompre erms per a benefici de l'abadessa. Finalment, Oliba va admetre que la seva reclamació era injusta i contra llei, que els vilars eren de Sant Joan i que els pagesos havien de pagar a l'abadessa i no al comte tot el servei: «omnem servitium». ³⁹

Eren realment necessaris aquests judicis? L'any 899, el rei Carles el Ximple havia donat un precepte de confirmació de propietats i d'immunitat al monestir, de manera que des de llavors Emma exercia en plenitud la potestat pública a les viles i vilars del domini monacal.⁴⁰ Això vol dir que hi exercia les funcions pròpies de l'autoritat pública: les fiscals, militars, judicials i de defensa que els comtes exercien en altres llocs. El privilegi exclouia la intervenció de qualsevol altra autoritat als seus dominis. Podria semblar, doncs, que els judicis eren una formalitat innecessària, però la marxa cap a la sobirania comtal, accelerada arran de la mort i la successió hereditària de Guifré el Pelós (897), devia empènyer els fills, que potser ja començaven a disputar per l'herència, a precisar més els drets de cadascú. D'altra banda, si la fundació del monestir i la presa de possessió de la vall havia començat la dècada de 880-890, com sembla, potser convenia ara, quan s'acostava el termini legal dels trenta anys que convertien l'aprisió en propietat, precisar que tot s'havia fet en nom de l'abadessa i de les monges.

Ramon d'Abadal creia que el primer judici es va fer per afermar els drets dominicals o de propietat de Sant Joan sobre les terres i els pagesos, que per això reconeixien que res no era seu i que tot era de les monges i de l'abadessa, a les quals devien el *servitium*, que, en aquesta interpretació, seria l'equivalent a una renda dominical. I també creia que el segon judici es va fer per afermar l'autoritat de Sant Joan sobre els pagesos, que així escapaven a la jurisdicció comtal per quedar sotmesos a l'abacial. En el primer judici, segons Abadal, s'hauria debatut una qüestió de dret privat, i en el segon, una de dret públic.

És possible que hagi estat així, encara que el segon judici només es refereixi a les càrregues públiques («hostes vel servitium») i no al conjunt de drets de l'abadessa com a

senyora de la vall. De tota manera, s'ha de fer notar que el primer judici fou condició del segon, és a dir, que primer va caldre explicar el procés d'adquisició de drets de Sant Joan sobre les terres i els homes amb les obligacions d'aquests respecte de l'abadessa i la comunitat, per arribar després, a partir d'aquests drets, al segon judici i establir que els pagesos i l'abadessa no devien res al comte. Aquesta interrelació entre els dos judicis fa pensar que la lectura que en fa Abadal, basada en la separació entre públic i privat, no és tan evident com sembla. Pensem-hi.

Els documents diuen que el comte Guifré va arribar a la vall quan era erma i deserta («in eremo vel deserto posita»), expressió que segurament hem de llegir en el sentit de mancada d'autoritat i de propietaris amb drets reconeguts, més que de pobladors. La precisió sobre el caràcter desert de la vall era jurídicament important perquè implicava que no es reconeixia cap dret anterior més que el del rei sobre els erms i deserts que, pel fet de ser-ho, eren del fisc. Quan Guifré arriba a la vall i l'atermena és un comte, que actua com a delegat del rei i pel seu nom i mandat. Pren possessió d'una terra pública, un *fiscum*, que lliura a la seva filla, l'abadessa, a la qual ell mateix delega, cal suposar-ho, els poders inherents a la potestat pública en aquelles terres, poders que l'abadessa s'encarregarà de confirmar recaptant un precepte l'any 899.

No és segur, més aviat al contrari, que un comte, pel simple fet d'atermenar una terra fiscal, la converteixi en propietat particular, en domini privat. Així doncs, Guifré va traspassar a la seva filla les terres del fisc de la vall de Sant Joan, al Ripollès, i Emma, complint el mandat patern, en va prendre possessió i hi va establir pagesos que, units als que ja hi havia, si feia al cas, van rompre els erms. La naturalesa pública, almenys en el sentit originari, del domini de Sant Joan al Ripollès sembla, doncs, evident. I, per tant, el pagament del *servitium* a l'abadessa per part dels pagesos per les terres de la vall seria el mateix *servitium* o càrrega pública que havien de pagar els pagesos de les terres del fisc als comtes i als seus col·laboradors a les viles o llocs del domini públic comtal. En aquest sentit, el *servitium* del primer judici, que els pagesos confessen deure a l'abadessa, seria el mateix *regale servitium* i el mateix *omnem servitium* que el mandatari del comte Miró reconeix que el comte no ha de rebre de Sant Joan perquè correspon cobrar-lo a l'abadessa.

Els documents analitzats permeten defensar, doncs, que hi havia un nexa entre la terra del fisc i el pagament del *servitium*. Suggereixen també que la terra del fisc, quan passava a mans de l'Església, no perdia o no perdia del tot la naturalesa originària de terra fiscal perquè els qui hi vivien i hi treballaven estaven sotmesos a les mateixes obligacions que els pagesos de les viles comtals. Aflora també la hipòtesi que el *servitium* que els pagesos pagaven equivalia a una remuneració pels serveis militars (*hostes*) i altres serveis («alium regale servitium») que el perceptor del *servitium*, l'abadessa en aquest cas, garantia. Poden altres documents confirmar aquestes hipòtesis o simplement fer avançar una mica més en aquestes línies de recerca?

Vegem-ho. L'any 938, més d'un centenar de persones, habitants del terme d'Artés, al Bages, són portades a judici pel mandatari del bisbe Jordi de Vic (914-947) per fixar, sens dubte, els drets de la seu sobre el lloc. Es tracta, per tant, d'un judici com el de Sant Joan del 913. Presideix el tribunal el comte Sunyer. No coneixem les argumentacions ni les proves aportades per les parts; només en tenim el desenllaç, que resumim. A petició o demanda del mandatari del bisbe, homes i dones d'Artés, caps de casa, declaren que les cases, corts, horts, terres, vinyes, conreus i erms, molins i recs que tenen són de la seu perquè el rei Odó (887-898), a petició del comte Guifré, ho va concedir a la seu de Sant Pere i al bisbe Gotmar (886-899) i a tots els seus successors; d'aquí que hagin de pagar pel *servitium* o en concepte de *servitium* a la dita Església i als seus bisbes el que pagaven a reis i comtes.⁴¹

És fàcil d'imaginar. Als anys vuitanta del segle IX, quan el comte Guifré el Pelós procedia a l'organització política i eclesiàstica del comtat d'Osona, va atermenar la vall d'Artés a l'entrada del Bages que, pel fet de ser deserta o considerada deserta, era fiscal, i hi establí pobladors que hi van rompre erms en nom seu. I quan a la vall ja hi devia haver vilars i esglésies, Guifré en va fer donació a la seu.⁴² Poc després, l'any 889, el bisbe, que devia voler confirmar els seus drets sobre el domini de la seu (la vila de Vic, el *pagus* de Manresa i la vall d'Artés), va demanar i obtenir del rei Odó un precepte de concessió de béns i drets. S'hi precisava que els béns de la seu eren d'origen fiscal («de rebus nostris») i que el *servitium* i l'*obsequium* que els habitants del domini pagaven als comtes, des d'aquell moment, els havien de pagar al bisbe Gotmar i als seus successors.⁴³

El *servitium* va associat a la terra del fisc, en el sentit que es paga per tenir-la, i al conjunt dels homes residents a la vila o vall on hi ha aquesta terra. La identificació de la vila o vall i dels seus termes, amb el reconeixement explícit de qui n'és el propietari o possessor, és fonamental en els judicis perquè a ell pertanyen els drets del fisc en el lloc. Els habitants caps de casa de Vallformosa (Rajadell), també al Bages, una cinquantena de persones portades a judici pel mandatari del comte Borrell que els reclama la vall amb els seus termes, aconsegueixen demostrar que fa més de trenta anys que la tenen en propietat («hodie triginta annos abet et amplius quod possident predicta valle cum suis terminis ad illorum proprio»), és a dir, sense que ningú els reclami res per tenir-la, i per això, perquè els drets públics del comte hi han prescrit, el mandatari ha de renunciar, i el comte reconèixer que els pagesos tenen la vall com a alou franc («S+m Borrellus, comes, qui istum aloudem confirmo ad francum»),⁴⁴ en el sentit, és clar, d'exempt de càrregues. Que siguin el conjunt de residents els que reconeguin que han de pagar el *servitium*, o, al contrari, aconsegueixin alliberar-se'n, no vol dir necessàriament que el *servitium* sigui una obligació col·lectiva. Fixem-nos que els *commanentes* són identificats pel nom de cada cap de casa, cosa que potser indica que el *servitium* és una càrrega individual i familiar, en el sentit de satisfeta per cada cap de casa per la terra del fisc que té i

treballa, encara que la compareixença de tots a judici potser indica també el compromís col·lectiu que tothom pagarà el que li correspongui. Ara bé, si el *servitium* es pagava, com creiem, per la terra del fisc, potser s'ha de fer distinció entre la terra de possessió familiar i la d'ús comunal, totes del fisc. Vegem-ho.

Per l'aprofitament de les herbes de prats i pastures i, en general, dels terrenys fiscals no cultivats, els pagesos o les comunitats pageses pagaven en tots els comtats un tribut específic, el *pasquarium*, del qual comtes i bisbes eren beneficiaris per disposició dels reis carolingis, i que en dominis d'abadies immunes corresponia cobrar-los als abats, també per disposició dels monarques.⁴⁵ Atesa l'omnipresència dels erms, sobretot en zones de muntanya, la ramaderia havia de ser molt important en aquella època; per això el *pasquarium* també ho era i per ell es barallaven comunitats i senyors. En tenim un bon exemple en un plet promogut davant del comte Guifré de Besalú pel bisbe de Girona l'any 950. El promou el «mandatrius et assertor» del bisbe Gotmar contra els veïns *commanentes* en tretze viles i vilars del comtat de Besalú, al Ripollès (Vilallonga de Ter, Setcases, el Catllar, Tregurà, Junents, la Nou, Abella, Pelencà, Llanars, el Reixac, Frauro, Freixenet i Pujafrancor), perquè reconeguin que per aquestes viles i vilars i el que hi tenen han de pagar a la seu de Girona el *servitium*, és a dir, el *pasquarium*, equivalent a la tercera part de porcs i ovelles.⁴⁶ En resposta, el mandatari dels pagesos argumenta que viles i vilars, i tot el que hi ha, són *alodia* de la seva potestat, pels quals mai no ha estat costum pagar a la seu el cens que anomenen *pasquarium*.⁴⁷ Malgrat els arguments de la part dels pagesos, el bisbe guanya el plet perquè el tribunal estima que prevalen els preceptes carolingis que mostra la part episcopal.

Del plet examinat es dedueix que el pasquer és un *censum* equivalent al *servitium* o que es paga en concepte de *servitium*, i que nosaltres interpretem com el pagament per un dret d'ús o de servei que els pagesos fan de les pastures del fisc per als seus ramats.⁴⁸ Com que la base material, justificativa, són les terres fiscals no cultivades obertes a l'aprofitament de la comunitat, resta saber si el pasquer era una càrrega familiar o col·lectiva repartida entre els veïns. En tot cas, sembla clar que era un *servitium* diferent del que es pagava per les terres de conreu, que sí que era familiar. En tenim un document il·lustratiu.

L'any mil, a la parròquia de Sant Feliu de Lloberes, terme de Sant Feliu de Codines, al Vallès Oriental, es va resoldre un conflicte entre el poderós magnat Gombau de Besora, que havia rebut del comte en benefici o feu viles del Vallès amb els seus béns i drets públics, i una parella de pagesos o petits senyors locals. La disputa versava sobre una vinya que la parella havia plantat en una terra que abans era erma o parcialment erma i que Gombau considerava del fisc i, per tant, subjecta al *servitium*: «Quia fisci est et fisci servitium debet persolvere.» Gombau amenaçava de confiscar-los la vinya o obligar-los a comprar-la, cosa que els afectats consideraven injusta perquè la terra, deien, no era del fisc, sinó seva i franca, és a dir, exempta

d'imposicions. I, finalment, van aconseguir demostrar-ho per mitjà de testimonis: durant més de trenta anys no havien pagat el *servitium* per la vinya i, per tant, res no havien de pagar («per has triginta annos nullo servitium fiscalem exigentem, et franchitatem obtinet et franchitatem debet adferri, sicut iuramus in Domino»)⁴⁹ Al marge del resultat, allò important d'aquest conflicte és el que es dedueix del costum que els possessors de terres cultivades del fisc havien de pagar *servitium* per tenir-les, i fer-ho a títol individual o familiar.

Últime qüestions. En què consistia econòmicament el *servitium*? Era el *servitium* tot el que els homes no governants devien a la potestat? Intentarem respondre-hi amb l'ajut de dos darrers judicis. L'any 913 va tenir lloc, davant del comte Gausbert d'Empúries, el vescomte Gotmar i nou jutges, un judici sorprenent, del qual només s'ha conservat la declaració jurada de testimonis, feta dins l'església de Santa Maria de Vilamacolum. Guibert, «assertor et mandatarius» del comte, reclamava als homes de la vila de Mocoron (Vilamacolum), al comtat d'Empúries, el *servitium* que, segons ell, havien de fer a la ciutat d'Empúries i al comte: «interpellavit istos suprascriptos et istas suprascriptas, quod istum servitium suprascriptum debuissent facere ad Impurias civitate et ad Gaucebarto comitè». Però els homes de Vilamacolum van presentar trenta-dos testimonis que van declarar que els de Vilamacolum tenien les seves cases, corts, horts, terres, vinyes, prats, pastures, estanys, pesqueries, garrigues, i tot el que hi havia a la vila íntegrament, des de feia més de trenta anys, d'una manera pacífica, justa i legal, i que després d'això mai van satisfer serveis de guàrdia i vigilància (*scubias, guaitas*) a la ciutat d'Empúries ni als antecessors del comte Gausbert, ni tampoc van anar mai a la host comtal, ni van fer treballs de restauració de vies o camins (*calcinas*), ni van donar allotjament als oficials públics (*paratas*), ni mai els van donar *eredes*, ni cap cens, tribut o servei («nec nullum censum nec functionem nec tributum nec nullum servitium eis nunquam impenderunt nec fecerunt»), sinó que la vila la tingueren íntegrament amb els seus hereus amb tots els seus límits i termes.⁵⁰

No hi ha cap dubte que, malgrat que la paraula *servitium* es pogués emprar per a designar un servei o una obligació fiscal concreta, com per exemple el *pasquarium*, *servitium* és el mot que designa el conjunt d'obligacions fiscals de les persones, les famílies i les comunitats. Tampoc no hi ha dubte de la relació d'obligació entre la vila i el *servitium* com a conjunt d'obligacions fiscals, relació derivada de la condició de la vila com a demarcació fiscal i del fet de ser tota sencera un bé fiscal o de contenir béns fiscals. En el cas examinat sembla clar que tots els béns de la vila eren dels seus habitants, i, per tant, com que a Vilamacolum no hi havia béns públics, res no s'havia de pagar al fisc per la terra pública i, de fet, en trenta anys o més res no s'havia pagat. Una altra cosa eren les imposicions per a les persones. Si algunes de les imposicions del *servitium* eren d'aquesta naturalesa, cosa que el document no explica, a Vilamacolum tampoc no es pa-

gaven, perquè, en no haver-se cobrat en trenta anys, l'obligació hauria prescrit.

Segons la declaració de testimonis del plet de Vilama-colum, el *servitium* estava format teòricament per serveis de caràcter militar, treballs en obres públiques, allotjament o ajut als servidors públics i censos o tributs diversos, entre els quals, imaginem, el *pasquarium* pagat per l'aprofitament dels erms per a pastura. És clar que podem imaginar que els contribuents podien canviar els serveis militars i els treballs públics per prestacions econòmiques, la qual cosa ens porta, per acabar, a intentar apropar-nos al contingut material dels pagaments efectuats al fisc. Què lliuraven, doncs, concretament les persones a la potestat o als seus agents o beneficiaris? Un judici, que ens retornarà al domini de la seu de Girona, potser ens ajudarà a comprendre-ho.

L'any 980, el bisbe de Girona va portar a judici els habitants de la vila de Palaz, que potser era l'actual Palau de Santa Eulàlia o el lloc proper de Palol, al terme de Torroella de Fluvià. Segurament, Palaz era la vila de Palatiolo que la comtessa Riquil·la havia donat com a alou al bisbe de Girona a canvi d'un altre de la vall d'Aro l'any 939.⁵¹ En boca d'una comtessa, la paraula *alou* devia voler dir un domini del qual ella tenia la propietat eminent de caràcter fiscal, i potser també dominical, és a dir, els béns i drets patrimonials i públics de la vila amb les imposicions corresponents. En temps del bisbe Miró Bonfill (970-984), els homes de Palaz, potser aprofitant la crisi provocada per l'entronització d'aquest prelat a Girona,⁵² van apartar-se de l'obediència a l'autoritat de la seu: «ipsum alodem qui dicitur Palaz evaserunt de dictioni prefate sedis». Atès que la vila era dins del comtat d'Empúries, i com que, en cas de prosperar el refús, Palaz passaria a dependre de l'autoritat comtal, comte i bisbe van presidir, sembla, el judici, del qual només coneixem el resultat. Els homes de Palaz van presentar al seu favor una escriptura, que el tribunal considerà falsíssima, i van perdre el judici. Llavors el bisbe va agrair al comte que hagués fet justícia posant-se al seu costat i, seguint un precepte del *Llibre Jutge* que aconsella temperar la severitat de la llei envers els vençuts pobres,⁵³ va donar la vila en benefici als seus habitants («ipsum alodem quem de potestate prefate sedis evaserunt, eis beneficiamus»). I va precisar que així, en el futur, no haurien de pagar les rendes dominicals: «ut de ipsas terras taschas non donent, nec de ipsas vineas quartum nec mèdium». Haurien de satisfer, en canvi, els altres serveis i imposicions («functiones et redibitiones»)⁵⁴ com acostumaven a fer els homes de les altres viles de la seu, cosa que segurament indica que es tracta d'obligacions d'origen fiscal, barrejades potser amb alguna de caràcter religiós. En efecte, el bisbe els mana que paguin les *oblias* en les octaves de la Nativitat del Senyor, un costat de porc amb l'anca o dos capons, una aimina d'ordi, dues fogasses de pa de blat i una aimina de vi cada any: «oblias quoque in octabas Natalis Domini persolvant aut costolatico unum cum ancha, aut capones II, et eminas singulas de ordeo, et focatias duas triticeas, et eminas singulas de vino,

per singulos annos».⁵⁵ Qui sap, potser això és el que queda del *servitium* al domini de la seu de Girona a finals del segle X.

CONCLUSIONS O IMPRESSIONS

Aquestes històries van passar fa mil anys. Seria, per tant, temerari pensar que la interpretació que en fem és la correcta sense cap dubte. Només és la que ara i avui ens sembla més probable. Per això la paraula conclusions és tal volta excessiva i seria millor canviar-la per impressions.

En el sistema carolíngi, les viles són ensems l'àmbit nutrici, que garanteix la supervivència de les comunitats, i les demarcacions públiques de base on els poderosos exerceixen les funcions de govern que els corresponen i on obtenen l'excedent que els garanteix la posició social que ostenten. Com a demarcacions públiques, l'autoritat sobre les viles correspon a la potestat (el rei carolíngi en el segle IX i els comtes en el X), que les dona o assigna als seus delegats o agents, als seus fidels i a l'Església per a l'exercici de la funció pública i la remuneració de serveis i pagament de fidelitats.

Els comtes de l'època del domini carolíngi efectiu a Catalunya, és a dir, del segle IX, quan eren nomenats per al càrrec, rebien en benefici les viles que constituïen la dotació comtal i que eren la major part de les existents, és a dir, les que la monarquia no havia prèviament donat o assignat a altres fidels o institucions. Amb les viles de la dotació comtal, els comtes s'asseguraven l'existència, i organitzaven l'administració i govern dels comtats tot remunerant els serveis dels seus agents i fidels, assignant-los viles en benefici. Els beneficiats amb les donacions o assignacions de viles per sota dels comtes eren, doncs, els *domini* o senyors que hi exercien funcions públiques i treien profit dels béns i dels drets públics que els corresponien. Durant el segle IX, el relleu d'un comte per un altre, sobretot si el primer anterior havia estat destituït o executat per traïdor, originava canvis en la distribució dels beneficis, és a dir, en la possessió i govern de les viles, perquè el nou comte col·locava al capdavant de les viles que podia o que li convenia tots o una part dels seus homes, cosa que generava conflictes, alguns dels quals s'acabaven resolent davant dels tribunals. En tenim testimonis en disputes judicials per viles entre senyors laics i eclesiàstics, res d'estrany si tenim present que la quasi totalitat de la documentació conservada d'aquesta època procedeix d'arxius eclesiàstics.

En les zones de frontera que les autoritats consideraven desertes, les viles es creaven en terres ermes, que volia dir públiques, amb el resultat que tot el terme i el que hi havia o hi arribava o havia estat creat pels pagesos era del fisc. Els pagesos que hi havien arribat i hi havien fet aprisions en nom de la potestat i del seu representant i beneficiari a la zona eren possessors de la terra, però no propietaris. A les viles de l'interior, en canvi, els *fisci* coexistien amb terres de propietat privada (de pagesos, hisendats i senyors

petits i grans) i, per tant, les possessions i les propietats familiars pageses, segons el cas, coexistien amb béns públics d'ús comú com ara boscos i pastures. Per a uns i altres, *domini* i pagesos, les viles eren garantia de supervivència; per això, en qualsevol judici en què s'enfrontava una comunitat amb el seu senyor, el primer que es feia era definir els termes de la vila objecte de disputa.

Els homes de les viles devien als *domini*, és a dir, a la potestat, als seus representants i als seus beneficiaris, el *servitium*, que era l'equivalent a l'impost i estava format per un conjunt de serveis i pagaments diversos. A partir d'un passat que imaginem unitari, el contingut del *servitium* devia variar i acomodar-se a les relacions particulars entre senyors i pagesos en cada lloc i al pes major o menor dels *fisci* en cada vila. En general, el *servitium* incloïa el deure de fer serveis militars i obres públiques, allotjar els agents públics quan estaven de pas i pagar censos o tributs diversos, entre els quals el pasquer. El pasquer es pagava per l'aprofitament de les herbes de prats i pastures, que es consideraven de la potestat, però dels quals les comunitats tenien dret d'ús. Per les terres del fisc posades en conreu, els pagesos que les posseïen i explotaven pagaven un cens o *servitium* especial equivalent també a un dret d'ús personal o familiar. Possiblement hi havia altres censos o tributs fiscals que els pagesos caps de casa pagaven per les seves persones i béns. Els serveis militars i altres serveis personals es devien canviar aviat a molts llocs per pagaments fixos, i el mateix degué passar amb els allotjaments. Els censos o imposicions resultants, com altres tributs, es pagaven en productes ramaders i agrícoles.

Quan una comunitat pagesa reivindicava en justícia la seva vila com a alou és perquè no hi reconeixia cap dret de propietat extern o superior al de les pròpies famílies del lloc. Estava negant, de fet, que hi hagués *fisci*. Fins i tot els boscos i les pastures serien, en aquest cas, de la comunitat de ple dret. No negava, però —no ho podia fer—, que el *dominus*, com a senyor representant de la potestat, pogués reclamar el *servitium*, és a dir, serveis, allotjament i altres censos i tributs. Només si no els havia percebut mai o feia més de trenta anys que ningú els havia reclamat, els pagesos n'eren exempts. Ho eren per prescripció. Aleshores sí que la vila era un alou franc.

El que es jugava, doncs, en els judicis que hem examinat no era pas poca cosa. Literalment, era la forma de vida i de supervivència dels uns i dels altres. Que més de cinquants pagesos caps de casa de la vall de Sant Joan compareguin a judici l'any 913 per haver de reconèixer que tot és del monestir de les Abadesses, la terra i el *servitium*; que més de cent pagesos de la vall d'Artés el 938 també ho hagin de fer amb el mateix resultat, aquí favorable a la seu de Vic, i que els veïns de tretze viles i vilars de l'alta vall de Ribes, a les muntanyes de la serra del Catllar i de la serra Cavallera, al Ripollès, es desplacin l'any 950 a Besalú per a un litigi sobre el pasquer, que perden a favor de la seu de Girona, no és cap formalisme, sinó una qüestió de vital importància. Els béns i drets públics eren decisius, prou bé que ho sabia el comte bisbe Miró Bonfill que, enfrontat

l'any 980 als homes de Palau de Santa Eulàlia per la terra i els *servitium*, i potser també enfrontat a la seva pròpia consciència, escull renunciar a les rendes dominicals, però conservar el *servitium* o el que ens sembla que era l'equivalent al *servitium* en aquell moment, a finals del segle x.

No tenim una vara de mesurar per poder fixar des d'un punt de vista econòmic la importància dels béns i drets públics, que tanmateix ho eren molt, d'importants, potser més que les rendes dominicals. Cal, d'altra banda, no oblidar la càrrega simbòlica que béns i drets públics devien tenir com a reconeixement del poder i l'autoritat de la persona o institució que n'era titular o beneficiària.

Quan, al segle x, el poder comtal es va fer hereditari i el comte va substituir el rei, també la possessió i el govern de les viles amb els ingressos fiscals derivats dels seus béns i drets públics va tendir a transmetre's hereditàriament en mans de les famílies d'agents públics, vassalls o fidels que les havien rebut en benefici de la potestat reial o comtal. Va ser un pas decisiu vers l'estabilització del poder en l'àmbit local; estabilització d'un poder, és clar, del qual derivà el naixement de la noblesa o aristocràcia feudal. Llavors, en el moment en què els béns i drets públics a les viles esdevenen hereditaris i entren en els patrimonis de la nova aristocràcia, deixen de ser públics i es converteixen en una sobrepropietat feudal per sobre de la propietat pagesa allà on n'hi havia.

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*. Vol. II. *Els diplomes carolíngis a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1926-1952. 2 toms, 590 p. [Reeditat el 2007]
- [2] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*. Vol. III. *Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1955. 2 toms, 78* + 554 p. [Reeditat el 2007]
- [3] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*. Vol. I. *El domini carolíngi a Catalunya*. Primera part. Edició a cura de Jaume Sobrequés. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1986. La segona part d'aquest volum I està en preparació, a cura de Gaspar Feliu i Josep M. Salrach.
- [4] Ramon ORDEIG. *Catalunya carolíngia*. Vol. IV. *Els comtats d'Osona i Manresa*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1999. 3 toms, 1.563 p.
- [5] Santiago SOBREQUÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*. Vol. V. *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2003. 2 toms, 696 p.
- [6] Pere PONSICH. *Catalunya carolíngia*. Vol. VI. *Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2006. 2 toms, 620 p.
- [7] Ignasi BAIGES i Pere PUIG. *Catalunya carolíngia*. Vol. VII. *El comtat de Barcelona*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2019. 3 toms, 1.634 p.

- [8] Ramon ORDEIG. *Catalunya carolíngia*. Vol. VIII. *Els comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2020. 2 toms, 978 p.
- [9] Josep M. SALRACH. *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil*. Eumo, Vic 2013.
- [10] Eduard JUNYENT i Anscari M. MUNDÓ. *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1992, doc. 56.
- [11] En aquestes escriptures es basa un valuós estudi de Ramon MARTÍ, «La integració a l'«alou feudal» de la seu de Girona de les terres beneficiades pel «règim dels hispans». Els casos de Bàscara i Ullà. Segles IX-XI». *Estudi General*, núm. 5-6 (1985-1986), p. 49-62.
- [12] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 7.
- [13] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1.
- [14] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, vol. II, op. cit., p. 116-151.
- [15] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia* op. cit., doc. 18, 53, 63, 80, 81, 82, 84, 86, 104, 113, 171 i 172.
- [16] Això va passar en judicis dels anys 892, 893, 900, 903: Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 81, 82, 84, 86, 104 i 113.
- [17] Els judicis sobre béns situats en aquestes zones i les declaracions de testimonis sobre termes són dels anys 817, 841, 881, 888 i 921: Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 7, 18, 53, 63, 171 i 172.
- [18] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 18 i 22.
- [19] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, vol. II, op. cit., p. 120 i 125.
- [20] Pierre BONNASSIE. *La Catalogne du milieu du xe à la fin du xie siècle*. Vol. I. Université de Toulouse-Le Mirail, Tolosa 1975, p. 152.
- [21] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 53.
- [22] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 63.
- [23] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 171.
- [24] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 172.
- [25] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 22.
- [26] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 80, 81 i 84.
- [27] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 84.
- [28] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 104 i 113.
- [29] «Villa que vocatur Farus, quam sua voluntate et nulla predictae ecclesie utilitate quondam Bernardus comes quodammodo comutando seu concambiando sepon-
- minate matri ecclesie inreverenter subtraxerat» (Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, op. cit., p. 128).
- [30] Pierre BONNASSIE. *La Catalogne...*, op. cit., p. 154-155.
- [31] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 19, 20 i 21.
- [32] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, vol. II, op. cit., p. 129.
- [33] El comte rebel Guillem havia mort a Barcelona l'any 850, ajusticiat per traïdor.
- [34] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 30.
- [35] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 53.
- [36] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 63.
- [37] Pere PONSICH. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 92.
- [38] Ramon ORDEIG. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 119.
- [39] Ramon ORDEIG. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 120.
- [40] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, vol. II, op. cit., p. 215-217.
- [41] Les cases, terres, etc. «quod rex Odo per consultum Wifredi comiti condam concessit ad domum Sancti Petri seu etiam ad Gotmare episcopo, qui eo tempore regere videbatur prefatum ecclesiam, vel a cunctos successores eius, unde per dictum servicium impendere deberemus ad dictam ecclesiam eiusque episcopis quod regibus vel comitibus impendebant» (Ramon ORDEIG. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 443).
- [42] Ramon d'ABADAL. *Els primers comtes catalans*. 2a ed. Vicens-Vives, Barcelona 1965, p. 85, 92, 99 i 113.
- [43] «Habitatores vero locorum illorum servicium et obsequium quod comitibus actenus impendebant, ab hinc jamdicto episcopo impendant ac successoribus ejus» (Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, vol. II, op. cit., p. 297).
- [44] Ramon ORDEIG. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 1229.
- [45] Ramon d'ABADAL. *Catalunya carolíngia*, vol. II, op. cit., pàssim.
- [46] La *petitio* del mandatari és que «servitium debent impendere, id est, pascuario, ipsa tercia parte de ovos et porcos» (Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 288).
- [47] «Unde ego Gaugines, mandatrius, in meis responsis dixi [...] alodia quod nos tenemus in nostra potestate unquam non fuimus consueti donare census quem dicunt pascuario ad domum Sanctae Mariae, caput sedis Gerundensis» (Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia*, op. cit., doc. 288).
- [48] Quan, l'any 1013, el comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessenda volen rescabalar els pagesos de Vilalba, al Vallès, per la venda injusta d'un prat, que suposem d'ús comunal d'aquests pagesos, desfan la venda i els donen el prat perquè el tinguin i el posseeixin per sempre, «sine redditionis census et fiscus tributi», expressió potser equivalent al *pasquarium* dels segles IX i X que mostra com a principis del segle XI encara era costum pagar al fisc pel dret de pastura. Gaspar FELIU i Josep M. SAL-

RACH (dir.). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Fundació Noguera, Barcelona 1999, doc. 105.

- [49] Ignasi J. BAIGES i Pere PUIG. *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 1506.
- [50] Pere PONSICH. *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 143. Desconeixem el sentit fiscal de les paraules «nec eredes nunquam eis dederunt».
- [51] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 248.
- [52] Josep M. SALRACH. *L'assassinat de l'arquebisbe Ató (971) i les lluites pel poder en els orígens de Catalunya*. Discurs

de recepció de Josep Maria Salrach i Marès com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 30 de maig de 2018. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2018.

- [53] *Liber Judiciorum* XII, 1, 1.
- [54] En els preceptes carolingis d'immunitat, com els que va rebre la seu de Girona, les paraules «functiones et redibitiones» designaven les càrregues i serveis públics, com ja ho designaven als segles v i vi en temps de Cassiodor i Justinià. En aquest sentit, serien l'equivalent al *servitium*.
- [55] Santiago SOBREQÜÉS, Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Catalunya carolíngia, op. cit.*, doc. 460.

NOTA BIOGRÀFICA

Josep Maria Salrach (Llinars del Vallès, 1945) es llicencià (1969) i es doctorà (1974) a la Universitat de Barcelona. Ha exercit la docència a la Universitat de Barcelona i a la Universitat Pompeu Fabra. Especialitzat en història de l'alta edat mitjana, és autor de diversos llibres, entre els quals *El procés de feudalització, segles III-XII* (1987), *Catalunya a la fi del primer mil·lenni* (2004) i *Justícia i poder a Catalunya abans de l'any mil* (2013).